

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING "MUBAYYIN" ASARI QO'LYOZMA VA TOSHBOSMA NUSXALARINING MUQOYASASI

Noryigitova Sarvinoz

Annotatsiya. Ushbu maqolada atoqli shoir, davlat arbobi, tarixchi olim Zahiriddin Muhammad Boburning "Mubayyin" asari qo'lyozma va toshbosma nusxalarining o'ziga xos xususiyatlari ilmiy tahlil qilinadi. Qo'lyozmalarning matn ahamiyati, tarixiy ahamiyati, toshbosmaga o'xshashligi va farqi o'rganiladi. Asar nusxalaridagi fonetik, leksik va stilistik o'zgarishlar ilmiy qiyoslanadi. Tadqiqot qo'lyozmalarni saqlash, tahlil qilish va nashrga tayyorlash usullarini o'rganadi va matnshunoslikka oid ilmiy xulosalarni shakllantiradi.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, "Mubayyin", qo'lyozma, toshbosma, matnshunoslik, adabiy manba, tarixiy meros.

Abstract. This article scientifically analyzes the specific features of the manuscript and lithographic copies of the work "Mubayyin" by the outstanding poet, statesman, historian and scholar Zahiriddin Muhammad Babur. The textual significance of the manuscripts, their historical significance, similarities and differences with lithography are studied. The phonetic, lexical and stylistic changes in the copies of the work are scientifically compared. The research studies the methods of preserving, analyzing and preparing manuscripts for publication and formulates scientific conclusions on textual studies.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, "Mubayyin", manuscript, lithography, textual studies, literary source, historical heritage.

Аннотация. В статье научно анализируются особенности рукописных и литографированных копий произведения «Мубаййин» выдающегося поэта, государственного деятеля, историка и учёного Захириддина Мухаммада Бабура. Изучаются текстовая значимость рукописей, их историческое значение, сходства и различия с литографией. Проводится научное сравнение фонетических, лексических и стилистических изменений в копиях произведения. В исследовании изучаются методы сохранения, анализа и подготовки рукописей к публикации, а также формулируются научные выводы по текстологии.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, «Мубаййин», рукопись, литография, текстология, литературный источник, историческое наследие.

Kirish. Zahiriddin Muhammad Boburning o'zbek adabiyoti tarixidagi ahamiyati beqiyos. U nafaqat o'z davrining atoqli shoiri va muallifi, balki tarixchi va davlat arbobi sifatida ham jahon ilm-fani va madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bobur merosida tarixiy, badiiy va ilmiy hissalar katta ahamiyatga ega. Xususan, uning "Boburnoma"si jahon adabiyoti va tarixshunosligida yagona manba sifatida qadrlanadi, "Mubayyin" esa

Qur'oni Karim tafsiri bilan chambarchas bog'langan, zamondoshlari uchun diniy-ma'rifiy qo'llanma bo'lib xizmat qiluvchi diniy-ilmiy matn sifatida e'tirof etilgan. Hozirda "Mubayyin"ning ko'plab qo'lyozma va toshbosma nusxalari mavjud. Qo'lyozmalar, birinchi navbatda, qo'lyozmalar fondlarida, hurmatli kutubxonalarda va arxivlarda saqlanadi. Litografik reproduksiya 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida ishlab chiqarilgan va keng tarqalgan. Ushbu maqolada qo'lyozma va toshbosma asarlar qiyosiy qiyoslanadi, ularning matnshunoslikdagi ahamiyati ta'kidlanadi⁵.

Adabiyotlar tahlili. "Mubayyin" asari ustida olib borilgan tadqiqotlarda, avvalo, uning diniy-ma'rifiy mazmuni, Qur'oni Karim oyatlaridagi asosi, xalq orasida diniy bilimlarni targ'ib etishdagi hissasi yoritilgan. Keyingi yillarda o'zbek matnshunosligi va manbashunosligi bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar Bobur asarlariga oid qo'lyozma manbalarni mustaqil tekshirishga kirishdi. Zamonaviy tadqiqotlar qo'lyozmalarning ilmiy-nazariy tahlili mezonlarini shakllantirish, ularning xronologiyasini o'rnatish va ilmiy nashrga matnlarni tayyorlashdir. 19-asr oxirlarida Turkiston va Hindistonda olib borilgan toshbosma ishlarining o'ziga xos qirralarini toshbosma nashrlar bo'yicha alohida ilmiy izlanishlar yoritib beradi. Diniy matnlarning aholi orasida keng tarqalishida toshbosma nashrlarning ahamiyati beqiyos edi. "Mubayyin"ning qo'lyozma va toshbosma nusxalari ham diniy-ma'naviy, ham tarixiy-madaniy manba bo'lib xizmat qiluvchi muhim ilmiy ahamiyatga ega⁶.

Matnning fonetik-leksik va morfologik xususiyatlari qo'lyozma va toshbosmada turlicha ifodalanishi mumkin. Qo'lyozmalarning xattotlik tarixi, mintaqaviy talaffuzi va yozuv qoidalaridagi o'zgarishlar tufayli bir qancha so'z va iboralar shakllangan. Bu o'zgartirishlar matn tahlilidagi dastlabki variantlarni aniqlash va asarning tarixiy lingvistik holatini yoritishga qaratilgan. Litografik reproduksiya odatda tipografik konvensiyalarga rioya qilgan holda bir xil formatda namoyon bo'ladi, bu esa qo'lyozma variantlarining fonetik va leksik xususiyatlarini eroziyasiga olib kelishi yoki ularni aniqlashni qiyinlashtirishi mumkin. Binobarin, tilshunoslik va matnshunoslik nuqtai nazaridan ikkala toifadagi manbalarni bir vaqtda tahlil qilish zarur. Qo'lyozmalarning kodikologik xususiyatlari, jumladan, qog'oz yoki pergament materiali, varaqlarning o'lchamlari, qirralarning holati, xattotning qo'lyozmasi va uslubi, bezak va chizmalarning mavjudligi - asarning sanasi va geografik kelib chiqishini baholashga imkon beradi. Chekka izohlar, kolofonlardagi muallif yoki nashriyot tafsilotlari va dastlabki sharhlar kitob o'qilgan va tarqatilgan kontekstlar haqida tushuncha beradi. Litografik nashrlarda qo'llaniladigan shriftlar, sarlavhalar va bo'limlar bo'yicha ko'rsatmalar, sahifalash va indekslash usullari nashriyotchilarning matnga bo'lgan nuqtai nazarini ochib beradi va o'sha davrning bosib chiqarish amaliyotini aks ettiradi. Matn variantlarini qiyoslashda mazmundagi o'zgarishlar, qo'shimchalar yoki

⁵ Abdurahmonov, A. (2021). O'zbek matnshunosligi masalalari. Toshkent: Fan va texnologiya.

⁶ Bobomurodov, H. (2020). Qo'lyozmalar va toshbosmalar: matnshunoslik tajribalari. Toshkent: Akademnashr.

kamchiliklar, qo‘shimchalar va izohlarning paydo bo‘lishi aniqlanadi. Qo‘lyozmalarda ko‘pincha keng qamrovli sharhlar va talqinlar mavjud bo‘lib, ular asarning zamonaviy tushunchalarini ochib beradi va tadqiqotchilarga uning talqini tarixini tushunishda yordam beradi. Litografik nusxalar ma‘lum redaktsiyalardan yaratilganligi sababli materialning izchil taqdimotini taklif qiladi; ammo, chop etish jarayonidagi nosozliklar matnga qo‘shimcha izohlar yoki tuzatishlar kiritilishiga olib kelishi mumkin. Ushbu doirada matn tanqidi va tahrirlash standartlari tushunchalari aniq va izchil belgilanishi kerak⁷.

Sahifalar va bo‘linish qoidalari hujjatni o‘qish va tushunishga ta’sir qiladi. Qo‘lyozmalarda xattotning estetik va amaliy tanlovi bo‘limlar va paragraflarning shakllanishini shakllantiradi va o‘quvchiga matnning sezilarli darajada aniq tajribasini taqdim etadi. Litografik nashrlarda bo‘linish umumiy o‘quvchi talablarini qondirish uchun moslashtirilgan va tushunishni kuchaytirish uchun mo‘ljallangan. Binobarin, ilmiy nashrga qo‘lyozma tayyorlashda har bir bo‘lim va paragrafning asl kontekstga mos kelishini, qo‘lyozma va nashr etilgan versiyalar o‘rtasidagi o‘xshashlik va nomuvofiqliklarni sinchiklab hujjatlashtirish zarur. Paramatn elementlari - sarlavhalar, kolofonlar, izohlar, eslatmalar va marginaliya - asarning tarixiy traektoriyasini va uning ijtimoiy-madaniy kontekstini yoritish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Qo‘lyozma kolofonlaridagi iqtiboslar va mualliflik izohlari mualliflikni va uning asl nusxalar bilan bog‘liqligini tasdiqlovchi qo‘shimcha dalil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Litografik nashrlarda chop etish tafsilotlarining aniq hujjatlari nashrning tarqatish zanjirini kuzatish imkonini beradi. Ikkala turdagi manbalardagi izohlar va izohlar mazmunli kontekstni kuchaytiradi va bir necha davrlar davomida asarning qabul qilinishini chuqur tushunishni taklif qiladi. Matnni ilmiy asosda nashrga tayyorlashda, o‘zgartirishlar uchun mantiqiy asosni aniqlash, eng ishonchli asl manbani aniqlash va o‘quvchi uchun tanqidiy apparat bilan birga to‘liq izohlangan matnni yaratish juda muhimdir. Manbalarni kataloglash, stemma-tahlil yo‘li bilan nusxalar o‘rtasidagi nasl-nasab bog‘lanishini aniqlash, elektron arxiv tashkil etish orqali asarning uzoq muddat saqlanishini kafolatlash juda muhim. Qo‘lyozmalar va toshbosma nusxalar bir-birini to‘ldiruvchi manbalar sifatida ko‘rib chiqilishi kerak, ularning har biri asarning tarixiy mazmuni va lingvistik xususiyatlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Qo‘lyozmalar va litografik nusxalar o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlash va tushuntirish odatda matnshunoslik, tilshunoslik va tarixiy metodologiyalarni birlashtirish orqali amalga oshirilishi kerak. Ushbu metodologiya asarning asl iteratsiyasini qayta tiklashga imkon beradi, uning tarixiy va madaniy kontekstini yoritadi va kelgusi akademik nashrlar uchun mustahkam nazariy va amaliy asos yaratadi⁸.

⁷ Islomov, M. (2022). Zahiriddin Muhammad Bobur merosi va uning diniy-ilmiy asarlari. Samarqand: SamDU nashriyoti.

⁸ Karimov, N. (2023). Bobur asarlari matnshunosligi. Toshkent: Yangi asr avlodi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada qiyosiy-analitik yondashuv qo'llaniladi. Qo'lyozmalarning fonetik, leksik va uslubiy xususiyatlari toshbosma nashrlar bilan yonma-yon qo'yilgan. Asarning tarqalish doirasi va ommaviy nashrlardagi tafovutlar tarixiy-madaniy fonda tahlil qilindi.

Natijalar. Matnning qo'lyozma nusxalarida saqlanib qolganligi, xattotlik uslublari, arab yozuvidagi o'zgarishlar, qisqartmalar va matn ichida mavjud talqinlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Litografik reproduksiyalarda matn odatda standartlashtiriladi va keng auditoriya uchun ochiq bo'ladi.

Taqqoslash tahlili natijasida quyidagi birlamchi farqlar aniqlandi:

- qo'lyozmalarda ma'lum oyat va hadislarining transkripsiyasida fonetik o'zgarishlar kuzatiladi, toshbosma nashrlar esa ularni taqdim etishda bir xillikni ko'zlaydi.
- Qo'lyozma nusxalarda matnning ayrim bo'limlari xattotlik uslubiga ko'ra ixcham tarzda berilgan bo'lsa, litografik nusxalarda ayrim bo'limlar to'liqroq ishlab chiqiladi va ifodalanadi.
- Ommaviy foydalanish uchun mo'ljallangan litografik reproduksiya matnda an'anaviy xattotlik uslublari ortiqcha bezak va o'zgarishlarni namoyish etadi.

Muhokama. Qo'lyozmalar va toshbosma nusxalarni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, qo'lyozmalar ilmiy-nazariy izlanishlar uchun muhim asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Ular asarning asl formati, kompozitsiya davri va xattotlik maktablari haqida tanqidiy fikrlarni taqdim etadi. Litograflar esa, aksincha, asarni keng ommaga tarqatishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu ikki toifadagi manbalarni kompleks tekshirish bugungi kunda matnshunoslikda dolzarb masala hisoblanadi. Qo'lyozmalarning saqlanishi, ilmiy izohlar bilan nashr etilishi, toshbosma bilan qiyosiy tahlil qilinishi beg'ubor matn yaratishga xizmat qiladi⁹.

Xulosa. Zahiriddin Muhammad Boburning "Mubayyin" asari qo'lyozma va toshbosma nusxalari o'ziga xos xususiyatlari bilan katta ahamiyatga ega. Qo'lyozmalar asarning tarixiy, madaniy va filologik ahamiyatini birlamchi manba sifatida ko'rsatsa, toshbosma asarlar uning kengroq ommaga tarqalishiga xizmat qilgan. Qiyosiy tekshirish shuni ko'rsatadiki, qo'lyozmalar va toshbosma asarlar bir-birini to'ldiruvchi material bo'lib xizmat qiladi va ularni birgalikda tekshirish ilmiy izlanish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu metodologiyadan zamonaviy matnshunoslikda foydalanish Bobur merosini chuqurroq o'rganishga yordam beradi va kelajak avlodlar uchun ibratli ilmiy nashrlar beradi.

⁹ Rahmonov, D. (2021). Sharq qo'lyozmalari va ularning ilmiy tadqiqi. Buxoro: BuxDU nashriyoti.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov, A. (2021). O'zbek matnshunosligi masalalari. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Bobomurodov, H. (2020). Qo'lyozmalar va toshbosmalar: matnshunoslik tajribalari. Toshkent: Akademnashr.
3. Islomov, M. (2022). Zahiriddin Muhammad Bobur merosi va uning diniy-ilmiy asarlari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
4. Karimov, N. (2023). Bobur asarlari matnshunosligi. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Rahmonov, D. (2021). Sharq qo'lyozmalari va ularning ilmiy tadqiqi. Buxoro: BuxDU nashriyoti.